

Лінгвакультуралагічны падыход на ўроках беларускай мовы

Апісанне вопыту педагагічнай дзейнасці «Рэалізацыя лінгвакультуралагічнага падыходу як сродку фарміравання культуры маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы»

І. М. Старчанка,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай катэгорыі

Уводзіны

Праблема развіцця маўлення вучняў набывае ў наш час усё большае грамадскае значэнне, таму што яно з'яўляецца важным паказчыкам духоўнай культуры асобы. Сённяшні дзень прад'яўляе вельмі высокія патрабаванні да выпускнікоў школ, і таму, каб быць паспяховымі, толькі акадэмічных ведаў, уменняў і навыкаў ужо недастаткова. Перад сістэмай адукацыі стаіць задача выхавання гарманічна развітай асобы, здольнай да самавызначэння і самарэалізацыі.

Аналізуючы сітуацыю, якая склалася ў выкладанні беларускай мовы і літаратуры ў сучаснай школе, можна выявіць супярэчнасці:

- паміж асобаснай значнасцю чытання літаратурнага твора і папулярнасцю камп'ютарных тэхналогій у падлеткавым і юнацкім асяроддзі, практыкай звароту навучэнцаў да шаблонных звестак электронных носбітаў і асобаснай значнасцю чытання літаратурнага твора;
- паміж задачамі забеспячэння высокага ўзроўню агульнай адукаванасці навучэнцаў, ажыццяўлення індывідуальнай траекторыі іх развіцця і накіраванасцю навучэнцаў старшых класаў на вузкапрадметныя інтарэсы, звязаныя з падрыхтоўкай да паступлення ў ВНУ;
- паміж патрабаваннямі, акрэсленымі ў Канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская мова» да ўзроўню сфарміраванасці моўнай і маўленчай кампетэнцыі вучняў і немагчымасцю рэалізаваць свае ўменні ў побыце з-за адсутнасці беларускамоўнага асяроддзя.

Як сфарміраваць навыкі вуснага маўлення, зацікавіць вучняў авалоданнем роднай мовай, навучыць сваіх выхаванцаў карыстацца беларускім словам,

дапамагчы ім авалодаць маўленчай этыкай, як дапамагчы вучням усвядоміць мову як феномен культуры і тым самым забяспечыць паўнацэнную камунікацыю?

Актуальным у дадзеным выпадку з’яўляецца вызначэнне шляхоў павышэння моўнай культуры вучняў па меры іх сталення, пашырэння кругагляду, набыцця імі новых ведаў, уменняў і навыкаў. У такой сітуацыі найбольш эфектыўны спосаб – рэалізацыя лінгвакультуралагічнага падыходу праз сістэму практыкаванняў, накіраваных на засваенне вучнямі нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, спасціжэнне каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры, пазнанне самабытнасці беларускай мовы і культуры на фоне іх супастаўлення з мовамі, культурамі іншых народаў.

Мэта: прадставіць абагульнены вопыт рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу, накіраванага на авалоданне вучнямі культурай маўлення, уменнямі ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў на ўроках беларускай мовы.

Для стварэння сістэмы работы па фарміраванні камунікатыўных уменняў навучэнцаў на ўроках беларускай мовы вырашаю наступныя **задачы:**

- ✓ асвятліць тэарэтычныя аспекты лінгвакультуралагічнага падыходу, вылучыць напрамкі, якія садзейнічаюць фарміраванню маўленчай кампетэнцыі вучняў;
- ✓ апісаць сістэму працы па засваенні вучнямі нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, спасціжэнні каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры, навучанні беларускай мове ў дыялогу культур;
- ✓ прааналізаваць выніковасць ужывання лінгвакультуралагічнага падыходу і вызначыць шляхі далейшага ўдасканалення сістэмы работы па фарміраванні маўленчай кампетэнцыі вучняў.

Распрацоўка вопыту працягваецца трэці год, на працягу ўсяго перыяду дасканала вывучалася літаратура па тэме, вельмі важна было падабраць моўны матэрыял, які спрыяе выхаванню каштоўнасцей адносін да беларускай мовы і

нацыянальнай культуры, пачуцця павагі да культурных здабыткаў іншых народаў.

1 этап – 2013–2014 гг. Аналіз тэорыі і практыкі па тэме, усведамленне актуальнасці праблемы, выдзяленне аб'екта даследавання, арганізацыя пазакласнай працы.

2 этап – 2014–2015 гг. Вызначэнне мэт і задач, распрацоўка ўрокаў і пазакласных мерапрыемстваў. Апрабацыя і карэкціроўка. Падрыхтоўка дакладаў.

3 этап – 2015–2016 гг. Абагульненне вынікаў даследавання, апрабацыя, выступленне на пасяджэнні школьнага метадычнага аб'яднання настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.

I. Тэарэтычныя асновы лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання беларускай мове

Нарматыўнымі дакументамі – Канцэпцыяй вучэбнага прадмета «Беларуская мова», адукацыйным стандартам, вучэбнай праграмай – вызначаецца неабходнасці *лінгвакультуралагічнага падыходу, звязанага з «усведамленнем мовы як формы выразэння нацыянальнай культуры, уземамасувязі мовы і культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы і з'яўляецца асновай фарміравання ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі»* [2, с. 102].

У сучаснай metodyцы навучання беларускай мове вызначэнне мэт і задач навучання адбываецца з улікам разнастайнасці функцый мовы, сярод якіх на першы план у лінгвадыдактычным аспекце выступаюць *кагнітыўная* (мова – сховішча ведаў аб навакольным свеце і сродак іх спасціжэння), *камунікатыўная* (мова – сродак зносін), *кумулятыўная* (мова – прадукт культуры, частка культуры, інструмент культуры) функцыі [6, с. 34].

В. У. Зелянко адзначае, што ўказаныя функцыі мовы і маўлення вызначаюць неабходнасць арганізацыі працэсу навучання мове на аснове трох падыходаў: сістэмна-функцыянальнага, камунікатыўна-дзеяснага і лінгвакультуралагічнага [4, с. 6].

Сістэмна-функцыянальны падыход	Камунікатыўна-дзеясны падыход	Лінгвакультуралагічны падыход
кагнітыўная функцыя мовы	камунікатыўная функцыя мовы	кумулятыўная функцыя мовы
засваенне вучнямі сістэмы моўных адзінак розных узроўняў, заканамернасцей і правіл іх функцыянавання ў маўленні, норм літаратурнай мовы	фарміраванне ў вучняў камунікатыўных уменняў на аснове авалодання маўленчай тэорыяй і культурай маўлення	усведамленне вучнямі мовы як сродку спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культуры, як феномена, у якім знайшлі адлюстраванне праяўленні культуры

З улікам гэтага вызначаюцца метадычныя напрамкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу:

- 1) засваенне вучнямі нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы;
- 2) спасціжэнне каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры;
- 3) навучанне беларускай мове ў дыялогу культур [4, с. 9].

Першы напрамак патрабуе ўвагі да нацыянальна маркіраваных адзінак мовы, якія абазначаюць рэаліі духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў.

Другі напрамак мае на мэце далучыць вучняў да каштоўнасцей нацыянальнай культуры праз выказванні, афарыстычныя выслоўі знакамітых асоб пра ролю мовы ў жыцці чалавека і грамадства, культуразнаўчыя тэксты (*творы, урыўкі з твораў мастацкай літаратуры, фальклору, публіцыстыкі*), што «валодаюць схаванымі магчымасцямі, рэсурсамі зместу, граматычнага ладу, лексікі, словаўтварэння, у якіх знаходзяць адбітак ментальны вопыт, культурныя асаблівасці таго ці іншага народа, закладзеныя ў ім [тэксце] аўтарам, і якія могуць быць інтэрыярызаваны вучнямі самастойна пры чытанні тэксту ці пад кіраўніцтвам настаўніка ў працэсе спецыяльна арганізаванай працы» [8, с. 29].

Трэці напрамак рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу – дыялог культур – закліканы фарміраваць у вучняў уяўленне пра самабытнасць і ўнікальнасць беларускай мовы і культуры на фоне іх супастаўлення з мовамі і культурамі іншых народаў, найперш рускага [4, с. 11].

Методыка фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі рэалізуецца праз сістэму практыкаванняў, накіраваных на:

- ✓ вивучэнне нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы;
- ✓ спасціжэнне каштоўнасцей нацыянальнай культуры;
- ✓ вивучэнне беларускай мовы ў дыялогу культур.

II. Сістэма працы на аснове рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу

2.1. Засваенне нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы

Актывізаваць адзінку ў лексічным і фразеалагічным запасе можна з дапамогай даступных звестак пра паходжанне слова. Веданне этымалогіі дасць магчымасць вучням глыбей спазнаць семантыку слова, фразеалагізма, правільна ўжываць яго ў мове. Рубрыка «Біяграфія слова»:

Бібліяс(грэч.) – кніга+ тэка (грэч.) – сховішча) = кніжнае сховішча - ? (бібліятэка); жыць + -т- =?(жыта); лекцыю – (ад дзеяслова легерэ (чытаць) =? (лекцыя)

Адзін з асноўных шляхоў узбагачэння лексікі, магчымасць дакрануцца да нацыянальна маркіраваных адзінак – словаўтварэнне. Тэма «Спосабы ўтварэння слоў: суфіксальны спосаб» .

Прапаную:

– «смачныя» народныя назвы, якія нарадзіліся як вынік людскіх назіранняў: *гаварушкі – летнія апенькі, вясёлікі – першыя грыбы, галоска – рэха, гарлачык – жоўтая вадзяніца, гуска – белая ліляя, здобнічак – смачная булчка.*

– *разбурыць словы, адабраўшы суфіксы, затым дапамагаю зрабіць вывад, што суфіксы служаць не толькі для ўтварэння новых слоў, але дэманструюць народную назіральнасці і любоў да жыцця.*

Лічу, што трэба фарміраваць у вучняў уменне не толькі думаць словамі, але і думаць пра словы. Гаваркія словы – гэта словы-вобразы.

Гаваркія назвы народнага календара. Тэма «Слова як назва рэчаў, з’яў, паняццяў» 5 клас.

Прапаную этымалагічны аналіз слоў роднай мовы: *вясёлка, бліскавіца, згода, Мілавіца (зорка Венера), журавіны, парэчкі, цукроўкі, папяроўкі, гародніна, садавіна.*

Вучэбная сітуацыя: пераблыталіся літары слова, якога не хапае ў вершаваных радках Р. Барадуліна. Знайдзіце правільны адказ.

Студзень студзіць рунь густую. Люты злосны, ён лютуе.

Сок пускае...– Да салодкага прывык.

А) к а і а к с в

Б) а с а в к і к р

В) е і н п л ь

Пры вывучэнні тэмы «Словаўтварэнне».

– Як сказаць па-беларуску адным словам (утвараем словы пэўнай словаўтваральнай мадэлі):

Станавіцца больш гарачым.....;

Станавіцца больш злосным ;

Станавіцца больш вострым

Прыказкі, прымаўкі, афарызмы – гэта залацінкі роднай мовы, мовы чароўнай, мілагучнай, непаўторнай. У прыказках увасоблены вопыт і мудрасць народа, у іх знайшлі адлюстраванне патрыятызм беларусаў, іх працавітасць, павага да старэйшых, асабліва да маці, уменне цаніць сяброў, праўду.

У якасці дыдактычнага матэрыялу прыказкі і прымаўкі выкарыстоўваю для замацавання арфаэпічных нормаў беларускай мовы:

Заданне 1. Прачытайце тэкст і знайдзіце прыказкі.

Жылі-былі двое суседзяў... Абодва на зямлі працавалі, улетку адначынку не ведалі, бо, вядома, каб хлеб мець, трэбы зямліцы глядзець. Працуюць ад цямна да цямна, бо ведаюць: хто рана ўстае, таму і бог дае; і праца не паганіць чалавека, а корміць і поіць.

– Як вымаўляецца часціца не ў спалучэнні «не ведалі»?

– Якімі прыказкамі можна ахарактарызаваць чалавека, што добра сваю справу робіць? (З разумнаю галавою і рукам лёгка. Не таму слава, хто на язык лёгкі, а таму – хто ў справе стойкі.)

2.2. Практыкаванні, накіраваныя на спасціжэнне вучнямі каштоўнасцей нацыянальнай культуры

Кожны нацыянальны характар мае свае тыповыя рысы. Памяркоўнасць, гасціннасць, міласэрнасць, працавітасць, уменне пастаяць за сябе – гэта гуманістычныя рысы характару беларуса.

Тэма «Мова – найважнейшы сродак зносін».

– Пачынаю ўрок радкамі верша вядомага беларускага паэта, настаўніка беларускай мовы Алеся Ставера.

Чытаем эпіграф да ўрока:

<i>Мой народ праз стагоддзі пранёс дабрату, Да суседзяў- народаў павагу. Знае свет навакольны яго прамату, І любоў да жыцця, і адвагу.</i>	<i>І заўсёды ў віхурах вякоў і нягод, У зямной непагодзе суровай, Вылучала між іншых мой мужны народ Беларуская родная мова.</i>
--	--

– У чым, на думку паэта, асаблівасць мовы для беларускага народа?

– Як вы разумееце словы «вылучыла сярод іншых народаў»?

(Вучаніца на памяць чытае радкі)

<i>Мой народ зберагае сваю даўніну. Кожны нашай гісторыі знаўца Добрым словам успомніць не раз Скарыну І пахваліць за мудрасць Мсціслаўца.</i>	<i>Каліноўскага імя навокал гучыць, І Купалы, і Коласа слова. Навучыла іх край беларускі любіць Беларуская родная мова.</i>
--	---

– Імёны якіх вядомых беларускіх дзеячаў згадваюцца ў вершы?

– Чаму беларускі народ шануе памяць пра гэтых людзей?

Праводжу каменціраванае пісьмо, паўтараем правілы арфаграфіі на прыкладзе сказа: *Вылучала між іншых мой мужны народ беларуская родная мова.*

Рэалізацыя кагнітыўнай і эмацыянальнай функцыі мовы. Тэма «Дзеясловы загаднага ладу, значэнне, ужыванне, правапіс». 6 клас

Пад дыктоўку на дошцы і ў сшытках запісваем вясельную песню:

Ой, у полі, полі
Вятры вяваюць,
Да па чужых сёлах
Да сваты бываюць.

А нашыя Лявонавічы
Да ўсё мінаюць,
Да ў нас нявест сабе
Усё не пытаюць.

– Адзначаем стылёвыя асаблівасці народнай песні (паўторы – *ой, у полі, полі*, дыялектнае слова – *дзеяслоў вяваюць*).

Прапаную: давайце запросім, заклічам сватоў да нас, дапішам канцоўку песні, ужываючы дзеясловы загаднага ладу.

Дзейснай формай працы з вучнямі ў 7 класе лічу арганізацыю сацыяльна-ролевых гульняў, якія фарміруюць навыкі міжасобаснага суразмоўніцтва.

Напрыклад, тэма « Выклічнік і маўленчы этыкет ». Прапаную гульню:

1 варыянт – выступіце ў прапанаванай ролі (хлебароба, сейбіта і інш.), ужываючы выклічнікі. 2 варыянт – пазнайце чалавека справы, павітайце людзей у залежнасці ад іх справы, занятку.

1) Гаспадыня, якая рашчыняе
хлеб

2) Сейбіт

3) Жня

4) Рыбак

5) Агародніца

6) Ткачыха

(1е, 2б, 3г, 4а, 5в, 6д)

а) Рыбна вам!

б) Радзі, божа, на камені і пад каменем!

в) З вядро качаны!

г) Каб з аднаго каласочка было
паўрашаточка!

д) Багата на ўток!

е) Падходна вам!

Павысіць цікавасць да вывучэння складанага матэрыялу (напрыклад, тэма «Дзеепрыметнік») дапамагаюць заданні на фаміраванне ў вучняў каштоўнасных адносін да мовы.

Заданне: запішыце загадкі ў сшытак, вызначце форму дзеепрыметнікаў, назавіце іх лік і род.

ЗАГАДКІ З РОДНАЙ ХАТКІ

1. *Ходзіць пані па каморы, лычкам падвязаная. 2. У лесе выразана, гладка вычасана, ажно заліваецца, як называецца? 3. Не куст, а з лісточкамі,*

не кашуля, а шыта. 4. Разаслана пасцілка, на пасцілцы рассыпаны сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне залаты кружочак. 5. Вісіць сіта не рукамі звіта .

Асаблівую важнасць фарміраванне камунікатыўных кампетэнцый, спасціжэнне каштоўнасцей нацыянальнай культуры набывае на трэцяй ступені навучання. На этапе станаўлення вучня як асобы з'яўляецца засваенне асноўных правіл маўленчых паводзін. На багацце маўлення непасрэдны ўплыў аказвае вялікі аб'ём актыўнага слоўніка вучняў, выпрацоўцы якога садзейнічаюць розныя віды пераказаў, пашырэнне тэкстаў за кошт выкарыстання словаўтваральных магчымасцей мовы, сінаніміі, фразеалагізмаў, варыянтнасці марфалагічных формаў і сінтаксічных канструкцый.

Тэма «Фразеалагізмы». Фразеалагізмы – унікальны матэрыял, які фарміруе ўяўленне пра спецыфіку моўных карцін свету і нацыянальных характараў беларускага і рускага народаў.

Напрыклад, *На край зямлі (I в.). Ламаць рукі(II в.).*

Заданне:

- вызначыць сэнс фразеалагізма;
- скласці з фразеалагізмам сказ;
- падабраць сінонім або адпаведнік з рускай мовы.

Прапаную практыкаванне на замацаванне правапісных навыкаў.

- Суаднясіце пералічаныя ў тэксце складнікі талерантнасці з прыказкамі:

Тал..рантнас(?)ць, што ў пераклад..е з ла..інскай мовы азначае ц..рпе(н/нн)е, л..гла ў аснову менталі(тэ/це)ту беларусаў. Яна ўключае такія якас(?)ці ў характ..ры і павод..інах, як спакойны, вытрыманы нораў, добрыя адносіны да сусед..яў, пачу(ц/цц)ё асабістай годнас(?)ці, любоў да св..ёй з..млі, гатоўнас(?)ць з самаа..данас(?)цю, а калі трэба, і з самаахвярнас(?)цю бар..ніць родныя м..сціны... (Паводле М.Касцюка)

- а) спакойны, вытрыманы нораў
- б) добрыя адносіны да суседзяў
- в) пачуццё асабістай годнасці
- г) любоў да сваёй зямлі
- д) гатоўнасць з самаадданасцю бараніць родныя мясціны

- 1) Ідзі ў родны край, там і пад елкай рай.
- 2) Не той моцны, хто стрымлівае коней, а той, хто стрымлівае сябе.
- 3) Усякая птушка сваё гняздо бароніць.
- 4) Шануй сябе, то і людзі будуць шанаваць.
- 5) Добры сусед раднейшы за роднага брата.

2.3. Навучанне беларускай мове ў дыялогу культур як сродак фарміравання культуры маўлення

Тэма «Публіцыстчны стыль» 11 клас, прапаную пагаварыць пра асаблівасці беларускага ўздзеяння на агульнаўжывальную рускую літаратурную мову, спасылаючыся на эпіграф да ўрока:

*Дзве мовы сталі блізкімі мне змалку,
У сэрца ўпляліся назаўжды.
Гучала калыханка – песня маткі –
Празрыстым звонам нёманскай вады,*

*Пявучым словам беларускіх вёсак...
А бацька – сын шырокае Акі –
Прынёс мне ў дар, як водгук сваіх вёснаў,
Расійскай мовы гучныя радкі.*

– Вызначаем асноўную думку верша Вольгі Іпатавай.

Тэма «Мастацкі стыль» 11 клас. Падрыхтаваны вучань узгадвае эпізод з рамана Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім»:

«Что же вы, например, ели *с е г о д н я* на *з а в т р а к*, мой маленький», – спытала пані Антаніда.

«*С ё н н я* на *з а ў т р а*?» – неўразумела перапытаў Алесь.

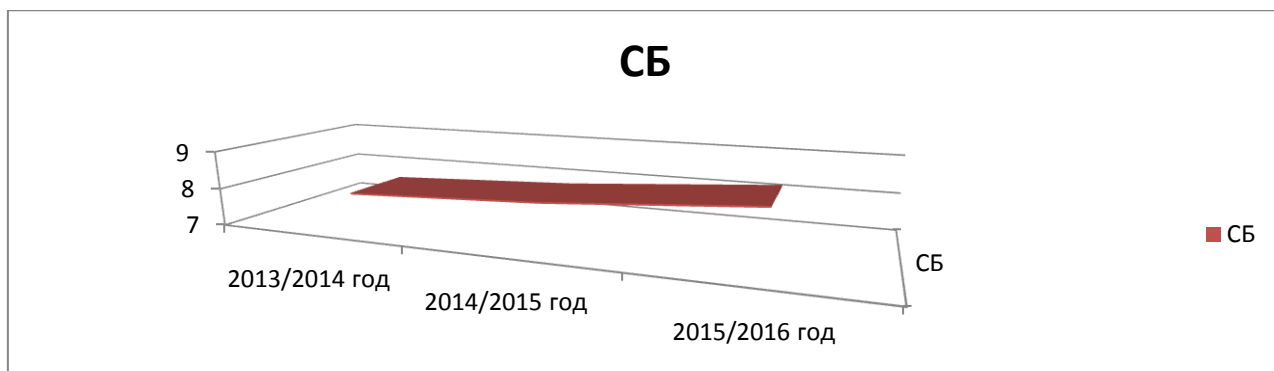
Прапаную перакласці на беларускую мову *на завтрак*.

Фармальнае падабенства шэрагу рускіх і беларускіх слоў скарыстоўваецца як мастацкі прыём для дасягнення камічнага эфекту.

2.4. Выніковасць

Бясспрэчна, самае важнае ў любой дзейнасці – гэта яе вынік. Галоўны паказчык выніковасці працы – паспяховасць. Крытэрыем эфектыўнасці работы па фарміраванні лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі могуць быць вынікі творчай слоўнікавай дыктоўкі, сачыненняў розных тыпаў, перакладу, пераказу, тэставай работы.

Стабільнасць вынікаў ці невялікая станоўчая дынаміка сведчаць аб тым, што слоўніковы запас вучняў узрастае колькасна ад класа ў клас пры вывучэнні ўсіх раздзелаў роднай мовы, бо аб'ектам вывучэння ўсіх моўных узроўняў з'яўляецца слова.

Варта адзначыць, што праз выкарыстанне лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання на ўроках беларускай мовы можна садзейнічаць сацыяльнаму станаўленню вучняў, усебаковаму і гарманічнаму іх развіццю, задавальненню патрэбы ў самараскрыцці, самавыражэнні, выхаванню лепшых маральных якасцей кожнай асобы і далучэнне яе да агульначалавечых каштоўнасцей.

З 2014 года школа ўключана ў інавацыйны праект «Фарміраванне кроскультурных кампетэнцый вучняў». Гарманічнае спалучэнне працы на ўроках і ў пазакласнай дзейнасці ў вялікай ступені спрыяе асэнсаванню вучнямі культурнага вопыту народа (нацыянальных звычаяў і традыцый, духоўна-маральных каштоўнасцей, мастацкіх дасягненняў), этычнаму і эстэтычнаму ўздзеянню на іх думкі, пачуцці і паводзіны. Часткай праекту з’яўляецца праца ў рамках фальклорнага клуба «Спадчына», кіраўніком якога я з’яўляюся. Актыў гуртка складаюць вучні 9 «А» класа. Клас многанацыянальны. Усе вучні выдатна размаўляюць па-беларуску, ведаюць прыказкі, прымаўкі, выступаюць на фальклорных святах, паказваюць абрады, спяваюць народныя песні, танцуюць. У лістападзе 2016 года мы прынялі ўдзел у міжнароднай канферэнцыі ў горадзе Гродна «Інавацыйная дзейнасць суб’ектаў навучання».

Мая вучаніца Фідрык Кацярына стала пераможцай абласнога паэтычнага конкурсу чытальнікаў, прысвечанага 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Усё цікавае, што адбываецца ў школе, асвятляецца ў школьнай газеце «Совершенно НЕсекретно», дзе ёсць старонка на беларускай мове. Рэдкалегія складаецца з вучняў 11 класа. Гэта проба пярэ, магчымасць выявіць творчы

патэнцыял, прымяніць веды, атрыманыя на ўроку, што дазваляе рэалізаваць лінгвакультуралагічны падыход.

Заклучэнне

Лінгвакультуралагічны падыход да навучання беларускай мове накіраваны на:

- фарміраванне культуры маўлення вучняў;
- уменне ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў, выкарыстоўваючы нацыянальна маркіраваныя адзінкі мовы;
- уменне карыстацца культуразнаўчымі звесткамі;
- папаўненне актыўнага слоўніка вучня нацыянальна маркіраванымі моўнымі адзінкамі;
- узбагачэнне ведаў вучняў пра нацыянальную культуру;
- выхаванне пачуцця павагі да культурных каштоўнасцей іншых народаў.

Літаратура

1. **Асаблівасці арганізацыі адукацыйнага працэсу пры вывучэнні вучэбных прадметаў «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура»: інструктыўна-метадычныя пісьмы Міністэрства адукацыі // Настаўніцкая газета. – 2016. – 21 ліпеня.**
2. **Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская мова». Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета «Беларуская мова» // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 79–111.**
3. **Даранчук, А.** Фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў на ўроках беларускай мовы і літаратуры / А. Даранчук // Роднае слова. – 2013. – № 9.
4. **Зелянко, В. У.** Навучанне беларускай мове: лінгвакультуралагічны падыход. 10–11 класы: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / В. У. Зелянко. – Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2011.
5. **Мартынкевіч, С.** Вывучэнне маўленчых паняццяў на камунікатыўна-дзеяснай аснове: ад тэорыі да практыкі: V–VI класы / С. Мартынкевіч // Роднае слова. – 2013. – № 9.
6. **Мурына, Л. А.** Асноўныя светапоглядныя кампаненты лінгвакультуралагічнага падыходу і шляхі яго рэалізацыі пры навучанні мовам у школе / Л. А. Мурына, Г. М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 11. – С. 34–37.
7. **Планы-канспекты ўрокаў па беларускай мове. 9 клас: дапаможнік для настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў** / [Т. І. Бадычык і інш.]. – Мазыр: Белы Вецер, 2010.
8. **Протчанка, В. У.** Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В. У. Протчанка. – Мінск: НІА, 2001.
9. **Яленскі, М. Г.** Развіццё вуснай мовы вучняў: 4–6 клас. Дапаможнік для настаўніка / М. Г. Яленскі. – Мінск: Народная асвета, 1985.

ПРЫКЛАДЫ ПРАКТЫКАВАННЯЎ, НАКІРАВАННЫХ НА
ФАРМІРАВАННЕ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ ПРАЗ
НАЦЫЯНАЛЬНА МАРКІРАВАННЯ АДЗІНКІ

I. Біяграфія слова

1. Загадкавыя кітабы:

- запісаць словазлучэнне *загадкавыя кітабы*;
- выказаць меркаванні, што значыць слова *кітабы*;
- расказаць пра гісторыю ўзнікнення слова, яго значэнне;
- запісаць лексічнае значэнне слова (*Кітабы – рукапісныя кнігі, створаныя на беларускай мове арабскім пісьмом. Аўтары іх – беларускія татары, якія звязалі свой лёс з нашай зямлёй яшчэ ў 15 стагоддзі. Тэкст напісаны і чытаецца справа налева, не мае падзелу на словы, знакаў прыпынку, вялікай літары*).

2. Лінгвакультуралагічныя паведамленні пра паходжанне слоў:

- зрабіць фанетычны разбор слоў: *раслін, экзатычных*;
- прывесці прыклады слоў, у гучанні якіх перадаецца асіміляцыя глухога да звонкага, суседняя мяккасць.

Геаграфічныя назвы маюць сваё другое жыццё ў найменнях рэчаў матэрыяльнай культуры, экзатычных раслін, кветак, пладоў. Слова «грэчка» ўтварылася ад назвы краіны Грэцыя, дзе яна ўпершыню стала вядома. Слова «персік» набыло ў нашай мове жыццё пад уплывам Персіі, дзе гэта садавіна вядома са старажытнасці.

3. Падарожжа па Беларусі:

- запісаць, як называюцца жыхары тых або іншых гарадоў, мясцін.
Мінаем беларускія рэкі і азёры. На шырокай раўніне бачым горад Полацк. Як завуць жыхыра і жыхарку? (палачанін і палачанка). Рака Заходняя Дзвіна. Паплывём па ёй у горад Рыгу. Жыхароў гэтага горада завуць... (рыжанін і рыжанка). Далей па Балтыйскім моры паплывём у Швецыю. Сустрэнемся са ... (шведам і шведкай). Ад Швецыі недалёка Бельгія. Жыхары гэтай краіны...

(бельгіец і бельгійка). Але час вяртацца. Вернемся ў Слонім, бо мы ... (сланімчанін і сланімчанка).

4. Развучыўся гаварыць:

– *Бабулька, сёння ў класе быў цікавы інцыдэнт. Настаўнік тлумачыў новы матэрыял, а Вася не слухаў і сказаў, што ён у гэтым і сам кампетэнтны. Тады настаўнік напросіў Васю асвятліць сітуацыю. Але ў адказе Васі было столькі дэфектаў, аргументы былі такія беспадстаўныя...*

– *Чакай, чакай, унучак, я нічога не разумею. Ты зусім развучыўся гаварыць!*

Заданні:

- ✓ Якія словы не зразумела бабулька, якія, магчыма, незразумелыя і вам?
- ✓ Карыстаючыся слоўнікам, вызначце, што яны абазначаюць.
- ✓ Раскажыце тое самае, аб чым расказваў унук, выкарыстаўшы словы роднай мовы.

II. Ужыванне слова ў пэўнай маўленчай сітуацыі

1. Для якой маўленчай сітуацыі характэрны словы: *высокачастотны, рэзанансны, тэрапія, даражэнькі, бывай, маяцца.*

– Складзі міні-тэкст, ужываючы прыведзеныя словы на выбар.

2. Значэнне гаваркіх слоў

Пры імёнах святых ужываюцца прыдаткі. Растлумачыць значэнне прыдаткаў.

Самсон-сенагной (10 ліпеня), Сямён-летаправодзец (14 верасня), Пётра-паўкорма (29 студзеня) – (падказка) Прышоў Пахом – запахла лістом, Ціт-ледалом (15 красавіка).

III. Асаблівасці беларускага маўлення

1. Выразнае чытанне верша Рыгора Барадуліна. Назваць асаблівасці беларускага маўлення, пералічаныя ў вершы.

Вымаўленне,

На ніве веры.

Як да нябёсаў маленне

Гаспадары, прынімайце дары

<i>Дубровы.</i>	<i>Застоліцы ў гонар міласці</i>
<i>Адкрытае.</i>	<i>Агалашайце,</i>
<i>З адкрытай душой</i>	<i>Усіх запрашайце ў госці.</i>
<i>Наш люд несуровы,</i>	<i>У нас шырокія дзверы!</i>
<i>Мы злосць не трымаем</i>	<i>Мы чакаем!</i>
<i>УпрЫтаі.</i>	<i>Як прашчурны нашыя чакалі,</i>
<i>У пашане кожная</i>	<i>Калі ляды здрады</i>
<i>Літара выбуховая,</i>	<i>Бязлітасна карчавалі</i>
<i>Яна адразу ад абразы</i>	<i>І, небам зорным акрыўшыся,</i>
<i>Сябе ахоўвае.</i>	<i>Начавалі,</i>
<i>Радасці цесна ў шыбах – выбух!</i>	<i>Каб чужымі ўрокамі</i>
<i>Вірам глуха ў глыбах – выбух!</i>	<i>Душу нашу не ўракалі,</i>
<i>Поўнагалоссе,</i>	<i>Беларускія словы высокія</i>
<i>Як тое поўнакалоссе</i>	<i>Звіняць</i>
	<i>Недасяжнымі жаўрукамі.</i>

Асаблівасці беларускага маўлення:

- адкрытыя склады, адсюль поўнагалоссе і п'явучасць мовы (рус. врата – бел. вароты);
- выбухныя літары (ганак – горад);
- дзеканне, цеканне;
- зацвярдзенне зычных.

IV. Фразеалагізмы

1. Спісаць сказы, знайсці пабочныя словы, паставіць знакі прыпынку.

Знайсі ў сказах фразеалагізмы, выпісаць іх, растлумачыць сэнс.

На свеце вядома толькі той шчасце мае, хто сябе ў руках трымае.

А рукі ты відаць дарэмна апусціў. Ці ўжо і ратунку няма?

І агенчык роднай хаты быў здавалася недзе далёка-далёка. А ён жа тут ужо, рукой падаць.

Стаміліся ўсе і ішлі нага за нагу.

2. Утварыць словазлучэнні. Аднавіць рассыпаныя фразеалагізмы.

<i>Бабін</i>	<i>білет</i>
<i>Воўчы</i>	<i>снег</i>
<i>Гарачы</i>	<i>лета</i>
<i>Доўгі</i>	<i>хватка</i>
<i>Мёртвы</i>	<i>сэрца</i>
<i>Леташні</i>	<i>язык</i>

3. Падабраць прыслоўе да фразеалагізма

З макавае зерне –

Куры не клююць –

Як кот з сабакам –

Рукой падаць –

V. Прыказкі і прымаўкі

1. Запісаць сказы пад дыктоўку, патлумачыць знакі прыпынку і лексічнае значэнне слоў.

– *Во, суседка, і добра, што вярнулася на радзіму. Родная зямелька як зморанаму пасцелька.*

– *А якое жыццё без радзімы, без надзеі нават убачыць яе, як душыць «зямлі чужой ярмо», – прызналася ў адным з вершаў паэтка беларускай эміграцыі Наталля Арсеннева:*

Не цалавала рук

нікому я ў жыцці.

Табе ж, мая зямля,

Я цалавала б ногі...

Заданні:

а) тлумачэнне сэнсу прыказкі «Родная зямелька як зморанаму пасцелька»;

б) падбор сінанімічных прыказак;

в) тлумачэнне лексічнага значэння слоў: ярмо, -а, н. 1. Драўляны хамут для запрагання буйной рагатай жывёлы. 2. перан. Няволя, прыгнёт, уціск; эміграцыя. Перасяленне са сваёй краіны ў іншую; іміграцыя. Усяленне ў краіну грамадзян іншай дзяржавы на пастаяннае жыхарства.

г) стварэнне тэксту «Слова пра родную зямлю» з ужываннем цытаты «Няма ў чалавека нічога даражэй за Радзіму. Чалавек без яе – жабрак», – пісаў Якуб Колас».

2. Закончыць прыказку або прымаўку.

Скакаць пад чужую... .

Хто рана ўстае... .

Пераліваць з пустога... .

Слова як птушка... .

Як гукнеш... .

Есць – пацее, а... .

Мякка сцеле... .

3. Па апорных словах узнавіць поўны тэкст прыказкі (прымаўкі).
Зрабіць сінтаксічны разбор сказаў.

Радзіма ... – чужына

Што ... – ... пажнеш.

Адклад ... – ... лад.

Што ... пяром – ... тапаром...

ПРЫКЛАДЫ ПРАКТЫКАВАННЯЎ, НАКІРАВАННЫХ НА
АСЭНСАВАННЕ ВУЧНЯМІ КУЛЬТУРНАГА ВОПЫТУ НАРОДА,
ЭТЫЧНАЕ І ЭСТЭТЫЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ

I. Афарызмы

1. Спісаць афарызмы, раскрываючы дужкі.

Ды калі ты не бязродны сын – гавары са мной па(?)беларуску (Я. Янішчыц). Жыві, шукай, усё рабі як (?) след, каб на Радзіме твой свяціўся след (С. Грахоўскі). На хісткай кладцы ты не пахісніся, калі прайсці патрэбна на (?) прасткі (С. Грахоўскі).

II. Культурознаўчыя тэксты

1. Уставіць прапушчаныя літары. Адказаць на пытанне паэта, адказ запісаць у выглядзе разважання.

Верш У. Мазго «Адкрыццё»

Нарэшце я таксама

Нібыта паясамі,

Убачыў Мірскі замак,

Стагоддзяў галасамі

Нясві...скі, навагру...скі...

Любімая Айчына.

А потым – пояс слуцкі.

Здаецца, за плячыма

Гляджу зачаравана:

Я адчуваю крылы.

Уся аперазана,

А вы свой край адкрылі?..

2. Спісаць тэкст, уставіць прапушчаныя ўстойлівыя параўнанні. Размежаваць напісанні, заснаваныя на фанетычным і марфалагічным прынцыпах арфаграфіі.

Назіральнасць беларусаў

Тонкая назіральнасць беларусаў праяўляецца ў параўнаннях, у якіх сканцэнтраваны жыццёвы вопыт народа, іскрыца дасціпны гумар. Толькі дбайная гаспадыня, якая клапатліва гадуе сваё птаства, магла ўпершыню сказаць: «...».

У параўнаннях знайшлі адбітак і культ продкаў («...»), і гісторыя народа («...»).

У асобных параўнаннях, як у мініяцюрах, намалюваны карціны побыту старой вёскі. У выслоўі «...» названы характэрны спосаб раскладання снапоў на таку для малацьбы цэпам. У параўнанні «...» згадваецца радаснае святкаванне заканчэння жніва. Пра беларускі валачобны абрад гаворыць параўнанне «...». (Паводле М. Грынבלата)

- Для даведкі: добра як на дажынках; дзяцей як снапоў у пасадзе (многа); бродзіць па хатах як старац на Вялікдзень; далікатны як куранятка; страў як на Дзяды; ідуць як на паншчыну.

III. Сталыя эпітэты

1. Пазнаць па прыведзеных эпітэтах назоўнік, які яны характарызуюць. Знайсці сярод эпітэтаў сталы. Утварыць словазлучэнне з галоўным словам – назоўнікам, залежным словам – сталым эпітэтам.

- ✓ пакаты, пясчаны, стромы, круты, высокі, абрывісты;
- ✓ злосны, калючы, суровы, сібірскі, траскучы, лёгкі;
- ✓ крылаты, моцны, несціханы, рэзкі, шалёны, вольны;
- ✓ кучаравая, разгалістая, стройная, белая, гнуткая, пышная;
- ✓ густы, сыры, велічны, гонкі, смалісты, адвечны.

IV. Цікава ведаць

1. Ці ведаеце вы, як трэба звяртацца адно да аднаго па-беларуску? Калі мы не хочам называць імёны па-бацьку, то можам ужываць формы **спадар**, **спадарства** (**спадару** – **клічны склон**), **спадарыня**. Гэта формы ветлівага звароту да афіцыйных прадстаўнікоў. Падобныя формы мае большасць еўрапейскіх народаў: англ. містэр – міс – місіс, фр. месье – мадэмуазель – мадам, ням. – гер – фройляйн – фрау, іт. сіньёр – сіньярына – сіньёра, польск. пан – панна – пані. Узор: спадар Адаць, спадарыня Ядвіся, шаноўнае спадарства.

2. Збор-каляда

Збор-каляда – гэта тое, што назбіралі калядоўнікі ў мяхі за свае пажаданні:

Гаспадар ідзе, каляду нясе:

Рэштата аўса, наверх кілбаса

Словам – усё усялякае, альбо збор-каляда. Метафара, якая нагадвае сучасным беларусам пра шчасныя калядныя вечары нашых продкаў.

Узор:

- Якія ж грыбкі несяцё, дзядзьку?
- А розныя – шчыравікі, асавікі, абабкі, дый прасцейшыя ё. Ат, збор-каляда!
- Такім чынам, калі нам трэба адзначыць, што ёсць усяго і патроху, можна красамоўна сказаць – збор-каляда.

3. Як маешся?

Як маецяся? Па-беларуску так трэба цікавіцца справамі суразмоўцы.

Як справы? – гэта калька з рускай мовы, русізм. На гэта можна жартоўна адказаць: «Як справа, так і злева!»

У кожнай мове ёсць сваё самавітае пытанне і адказ на яго: англ. How are you? – ОК! бел. Як маешся? – Добра! Нішто сабе! Выдатна! Цудоўна!

ПРЫКЛАДЫ ПРАКТЫКАВАННЯЎ, НАКІРАВАННЫХ НА
ФАРМІРАВАННЕ Ў ВУЧНЯЎ УЯЎЛЕННЯ ПРА
САМАБЫТНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА ФОНЕ
СУПАСТАЎЛЕННЯ З МОВАМІ І КУЛЬТУРАМІ ІНШЫХ
НАРОДАЎ

I. Думай над словам

1. Замяніць штучныя небеларускія словы ў словазлучэннях.

Цвятная капуста –

Саставіцель кнігі –

Учот тавараў –

Бягучы гол –

Цікавы субяседнік –

Скромны наведвальнік –

Уцечка вады –

2. Выпісаць слова, якое мае значэнне ‘чалавек, які ненавідзіць усё англійскае’:

Англаман, англасакс, англафіл, англафоб, англіцызм.

3. Растлумачыць праз сінонім або апісальна наступныя словы:

алегорыя, дойд, кашнэ, імітацыя, іронія, дырэктыва, рэзюмэ, атрамант, асадка, батлейка, вершнік, зёлкі, знічка.

II. Лексічнае значэнне беларускіх і рускіх слоў

1. Вызначце значэнне беларускіх і рускіх слоў у прыведзеных парах і ўкажыце тую з іх, лексічнае значэнне слоў у якой супадае ў абедзвюх мовах.

Адсек – отсек; люты – лютый; вазок – возок.

2. Нататка «Танцуюць «Хорошки»».

«Ансамбль «Хорошки» – исполнитель белорусских народных танцев – показал свою новую программу. Вихревые «Кросны», «Крыжачок», лирическая «Перепёлочка» чередовались с вокально-хореографическими композициями «Зов весны», «Свадьба». Ярко, неповторимо «Хорошки» исполняют задорный

перепляс «Веселуха», виртуозную польку «Крутуха». Оригинально звучат голоса старинных инструментов – лиры, жалейки, дудочки, гудка, цимбал.

– Выпісаць беларускія наменклатурныя адзінкі з тэксту. Даць лексічнае значэнне, праверыць па тлумачальным слоўніку, перакласці на беларускую мову.

3. Паўнаводная рака

Заданні: паставіць знакі прыпынку, растлумачыць; выправіць арфаграфічныя памылкі; зрабіць сінтаксічны разбор складана-залежнага сказа.

Шмат сказана і напісана пра багаце і хараство вялікай рускай мовы. Яна адлюстроўвае перш за ўсё стваральны талент народа які з'яўляецца яе нозьбітам. Увесь неабдымны опыт гістарычнага шляху які прайшоў рускі народ адбіўся ў яго мове. Але гэты опыт уключаў і шматлікія кантакты з іншымі народамі у тым ліку з беларусамі. Як поўнаводная рака ўбірае ў сябе рэкі-прытокі руская мова прыняла і зліла ў магутным слоўным струменні шматлікія патокі і ручаіны запазычанай лексікі. Быў у гэтым струмені і “беларускі ручай”. І ці цячэ ён зараз?

III. Тоесныя выразы

1. Спалучыць нумары тоесных украінскіх і рускіх выказаў, падабраць да іх беларускія адпаведнікі

1. Кожній Івась мае свій лас..	1. С волками жить – по-волчьи выть.
2. Між якім народ нападаеш, таго і шапку надівай.	2. Чем богаты, тем и рады.
3. Гірка праця – солодкий відпочинок	3. В тесноте, да не в обиде.
4. Що маємо, тим і вітаємо	4. Делу время, потехе час.
5. Хоч не пишно, та затишно	5. На вкус и цвет товарищей нет.

Нумары тоесных пар: 1 – 5, 2 – 1, 3 – 4, 4 – 2, 5 – 3. Беларускія адаведнікі:

1. Каму – як балота, а каму – як золата. 2. Шыць з шаўцамі, а выць з ваўкамі. 3. Перш напрацууй, а тады і патанцууй. 4. Чым хата багата, тым і рада. 5. Цесна сядзець, ды добра глядзець.

IV. Нацыянальныя традыцыі

1. Запісаць сказы, паставіць знакі прыпынку, пабудаваць схему сказа з рознымі відамі сувязі.

У Японіі на Новы год людзі ўпрыгожваюць дзверы галінкамі сасны бамбука і слівы. Сасна азначае даўгалецце бамбук – стойкасць а сліва што квітнее сярод зімы абяцае жыццярадаснасць сярод нягодаў жыцця.

2. Дапоўніць сказы патрэбнай культуразнаўчай інфармацыяй, па пачатку дапісаць працяг сказа.

Многія назвы дрэў – гэта своеасаблівыя сімвалы, якія сведчаць пра пэўныя чалавечыя якасці:...(дуб сімвалізуе дужага чалавека, бяроза – прыгожую дзяўчыну або маладую жанчыну).